

УДК 812.161

Ольга Дяченко**ПРО ОСНОВНІ ЗАСОБИ КОМІЧНОГО
У ФЕЙЛЕТОНАХ ГЕРМОНІУСА
(за матеріалами газети «Одеський листок»)**

У статті порушена проблема засобів комічного в фейлетонах А. К. Гермоніуса. З опорою на аналіз текстів проводиться дослідження особливостей використання цих засобів Гермоніусом. Робиться акцент на засобах комічного, які найчастіше зустрічаються у фейлетонах журналіста.

Ключові слова: А. Гермоніус, фейлетон, комічне, засоби комічного, фразеологізм, стійке словосполучення, каламбур.

В статтє затронута проблема средств комического в фельетонах А. К. Гермониуса. С опорой на анализ текстов проводится исследование особенностей использования этих средств Гермониусом. Делается акцент на тех средствах комического, которые наиболее часто встречаются в фельетонах журналиста.

Ключевые слова: А. Гермониус, фельетон, комическое, средства комического, фразеологизм, устойчивое словосочетание, каламбур.

This article touches the problem of means of comic in A. K. Germonius's feuilletons. With a reliance on texts analysis, it is conducting a features research of usage the means by Germonius. It is emphasized the most occurred means of comic in feuilleton of journalist.

Key words: A. Germonius, feuilleton, comic, means of comic, phraseologism, collocations, pun.

Дуже цікавою, на наш погляд, є фейлетонна творчість журналістів, які працювали на межі ХІХ–ХХ століть в газеті «Одеський листок». Це була плеяда талановитих творців, кожний з них володів своєю неповторною манерою письма, кожний пройшов свій особистий, дуже цікавий і насичений подіями творчий шлях. У статті ми звернемося до вивчення фейлетонної творчості одного з найблисучих фейлетоністів, які працювали в Одесі в цей період.

Об'єктом нашого дослідження є фейлетонна творчість Гермоніуса Акселя Карловича, відомого журналіста, публіциста, фейлетоніста, редактора. Він народився в Петербурзі, працював в різних містах. Але нам пощастило, що він деякий час жив і працював в Одесі. В «Одеському листку» Гермоніус вів щоденні фейлетонні рубрики, тому залишив нам дуже багато фейлетонів. Проте зараз забули про цього журналіста, як і про багатьох інших талановитих фейлетоністів, які друкувалися у популярній в свій час газеті «Одеський листок». Тому, мабуть, і детальне наукове вивчення фейлетонної творчості Гермоніуса на конкретному матеріалі його публікацій відсутнє.

Водночас ми звертаємося до дослідження найбільш унікального жанру вітчизняної журналістики. Вивчення проблем жанрових особливостей фейлетонів завжди було і залишається цікавим і актуальним.

Нашою метою є дослідження особливостей використання в фейлетонах А. К. Гермоніуса засобів комічного. Ми розглянемо ті фейлетони, які журналіст друкував в «Одеському листку».

А. К. Гермоніус вмів використовувати у своїх публікаціях засоби комічного. Часто комічний ефект у фейлетонах журналіста досягається за допомогою техніки гіперболізації, пародіювання, несподіваного повороту теми, зіставлень і порівнянь. Він використовує каламбури, повтори, порівняння, метафори і багато інших засобів, які традиційно використовуються в фейлетонах.

Відзначимо, що каламбури, гра словами, руйнування фразеологізмів — це прийоми створення комічного, якими дуже часто користується Гермоніус. Використання саме цих засобів і прийомів ми в першу чергу розглянемо у нашій статті.

Як пише В. Н. Вакуров, фейлетоністи часто використовують фразеологізми. І улюбленим прийомом фейлетоністів, за його словами, є «изменение устойчивых выражений, обновление их состава или значения» [2, 31]. Комічний ефект створюється в таких випадках в результаті несподіваного руйнування фразеологічного словосполучення, в звичайних умовах завжди відтвореного в одній і тій же формі, в одному і тому ж значенні.

Наведемо приклади використання цих засобів. В одному з фейлетонів, розповідаючи про одеського диригента, Гермоніус пише, що «он потерял волосы, но сохранил бодрость духа» [6]. Ці два зауваження:

«потерял волосы» і «сохранил бодрость духа», не зовсім сполучаються. Для того щоб заявити, що людина всупереч усьому зберіг бадьорість духу, доречніше було б сказати, що він втратив щось більш значне, ніж волосся. Але для створення комічного ефекту такі поєднання цілком доречні.

В іншому фейлетоні висміюється ситуація, яка склалася з тенором Миського театру Оттавіані. Його, за словами автора, вигнали зі сцени театру, написавши протест. Але він не їде з Одеси, чекає результату свого «контр-протесту». Гермоніус пише, що «неудачный тенор в буквальном смысле “сидит у моря и ждет погоды”, не зная еще, чего он дождется» [5]. Як ми бачимо, використовується відомий фразеологізм, який в даному контексті набуває подвійний зміст. Так співпало, що герой фейлетону чекає біля моря погоди і в прямому і в переносному сенсі. Завдяки цьому створюється комічний ефект.

Фейлетоніст тут використовує прийом, на який вказував В. Н. Вакуров. Дослідник писав, що особливість фразеологічних зворотів (вони мають початкове пряме і переносне, яке з часом затвердилося, значення) дозволяє письменникам «сталкивать первичное и метафорическое значения устойчивых словосочетаний» [2, 32]. Переносне значення стійкого обороту найчастіше сприймається читачами в силу закріпленості за ним в мові певного значення. Пряме ж, первинне, значення надається фразеологічному словосполученню автором, який створив відповідний контекст. В описаному нами випадку автор створив такий контекст, при якому однаково актуальними стають обидва значення.

Подвійний зміст набуває в цьому контексті і вираз «неудачный тенор». Не зовсім зрозуміло, який саме зміст автор вкладає в слово «неудачный». Фейлетоніст має на увазі, що герой дуже поганий співак, саме як тенор невдалий? Або мається на увазі, що його досягають останнім часом невдачі? Швидше за все, і те і інше. Часто під словом «неудачный» мається на увазі щось поганої якості, те, що не вдалося. Але у цьому контексті, в поєднанні зі словом тенор, його не прийнято в звичайній мові вживати. Ось ця двоїстість сенсу, підміна одного сенсу іншим і поєднання несполучуваного викликають посмішку в читача.

Далі по тексту Гермоніус використовує ще одне стійке словосполучення. Він пише, що «повод к этому удалению (до звільнення спі-

вака) *“притянут за волосы” несомненно, а злые языки уже острят, что злополучный тенор удален... за ноги!?”* [5]. Звернемо увагу на те, що вираз *«притянут за волосы»* взято автором в лапки, ймовірно, для того, щоб підкреслити, що це відомий фразеологізм. Зазвичай в таких випадках говорять, що привід *«притянут за уши»*. Тут, як і в попередньому випадку відбувається несподіване руйнування фразеологічного словосполучення. Але якщо там оновлювалося тільки значення фразеологізму, то тут оновлюється склад і частково значення. Як справедливо зазначає В. Н. Вакуров, «все разновидности замещения компонентов фразеологической единицы производят комический эффект, порожденный общим “эффектом обманутого ожидания”». Решающую роль при этом играет контекст, который конкретизирует фразеологическую единицу» [3, 131]. В нашому випадку вельми комічною виходить фраза після заміни слова *«уши»* на слово *«волосы»*, причому в цій же фразі фігурує ще й слово *«ноги»*. Ми вже не зовсім розуміємо, хто притягнутий за волосся привід або сам тенор. Після оновлення складу виразу слово *«притянут»* набуває своє первісне значення. Перед очима читача вже вимальовується комічна картинка, на якій тенор притягнутий за волосся. І відразу виявляється, що за ноги. Але виявляється, що за ноги він віддалений, а не притягнутий. Ось ці різкі несподівані переходи від *«притянут за волосы»* до *«удален за ноги»* теж є дуже комічними. Спеціально використовуються слова з протилежним значенням. Вираз *«удален за ноги»* набуває в цьому контексті кілька значень. Ми вже бачимо, як *«злополучного»* тенора спочатку притягували за волосся, потім нас знайомлять з версією, що його видаляли за ноги. І в той же час ми, звичайно ж, розуміємо, що автор має на увазі, що його видалили не за ноги, а через ноги (тут використовується одессизм). Тут же автор пояснює, свою думку, знову обіграючи слово *«ноги»*: *«Протест» будто-бы касался ног певца, а не его нот.*

— *В «Трубадуре» тенор Оттавиани, обнаружив несомненно высокие тонкие ноты, обнаружил, однако, в то же время, слишком тонкие ноги, что, мешая в известной степени эстетическому впечатлению, мешает и успеху тенора Оттавиани, как артиста...»* [5].

Те, що співака звільняють не через його непрофесіоналізм, а тому що у нього якісь не такі ноги, вже саме по собі смішно. Комічний ефект тут ще і посилюється завдяки використанню каламбуру. В цьо-

му випадку використовується каламбур побудований на паронімії (звукової подібності слів «ног» і «нот»). Як ми пам'ятаємо, сутність каламбуру полягає в зіткненні, або, навпаки, в несподіваному об'єднанні двох несумісних значень в одній фонетичній (графічній) формі. Стилістична мета каламбуру — створення комічного чи іншого ефекту, зосередження уваги читача на певному пункті тексту. І з цим завданням каламбур, створений Гермоніусом справляється. Він зосереджує увагу на безглузді ситуації і посилює комічний ефект.

Відзначимо, що Гермоніус використовує каламбури у своїх фейлетонах самих різних видів. Так в одному з фейлетонів Гермоніуса ми зустрічаємо каламбур, побудований на багатозначності (полісемії) слів «счет», «счеты». Наведемо уривок з фейлетону: *«Как ни для кого не новость и то, что солидные «текущие счета» гораздо уместнее в дальней дороге, чем самые крупные «личные счета»...»* [5]. Як ми бачимо, в цій фразі створені такі контексти, що актуалізуються відразу два різних значення слова «счет». Використана також різна граматична форма множини цього слова. Слово «текущие» говорить нам про те, що мається на увазі банківський рахунок. Про це ж говорить те, що в множині використана форма «счета». Слово «личные» в поєднанні зі словом «счеты» вказує на те, що мова йде про особисті образи, претензії.

Одночасне використання і каламбурів і фразеологізмів, де використовується одне і те ж слово, як ми вже казали, дуже характерно для фейлетонів Гермоніуса. У цьому сенсі показовий ще один приклад. В одному з фейлетонів журналіста спочатку обігрується слово «вода», потім «камень». Мова йде про те, що одесити чекають купального сезону, але вода ще занадто холодна і пляж в Ланжероні ще не приготований його новим власником. Спочатку автор розповідає, що новий власник, пан Старинкевич, декілька разів на день пробує температуру води. Потім Гермоніус пише: *«До сих пор она еще слишком холодна и, хотя, холодный душ многим из одесситов был бы очень кстати, но добровольно в воду вряд ли кто-нибудь из них прыгнет в Ланжероне, где столько капиталов уже в эту воду схоронено, и будущие барыши нового предпринимателя тоже еще вилами по воде писаны»* [7]. Як ми бачимо, для створення комічного ефекту і для акцентування уваги читача на потрібній автору думці слово «вода» використовується багато разів, і в прямому і в переносному сенсі, і в зв'язці, у складі сталого виразу, і окремо. Потім та ж доля спіткає слово «камень». Гермоніус повідо-

мляє, що Старинкевич має намір провести дослідження гідрографії біля берегів Ланжерона і *«извлечение камней со дна морского»*. Далі він зауважує: *«Тут найдутся, вероятно, и те камни, которые на душе лежат у прежнего владельца Ланжерона, и тот камень, который вместе с приобретением этого заколдованного местечка одел себе на шею новый приобретатель его...»* [7]. Тут, так само як і у випадку зі словом «вода», спочатку слово використовується у своєму прямому значенні, потім в переносному, у складі фразеологізмів.

Але саме вражаюче, що на цьому фейлетоніст не зупиняється, він наводить це слово ще і ще раз у складі все нових фразеологізмів, причому все це звучить дотепно і доречно за змістом. Автор пише, що *«среди этих камней, которые будет извлекать со дна морского г. Старинкевич, наверно, немало найдется и тех “каменей преткновения”, о которые до сих пор разбивались все широковещательные предпринимателей на злуполучном Ланжероне»* [7]. Як ми бачимо, знову створений каламбур з використанням фразеологізму. В одній і тій же фразі слово «камень» вжито в своєму прямому значенні і входить до складу відомого фразеологізму, в якому використано його переносне значення. Сталий вираз при цьому взято в лапки, ймовірно, для того, щоб підкреслити, що це фразеологізм. Цей засіб комічного згадує у своїй монографії В. Н. Вакуров. Він пише, що для створення комічного ефекту *«иногда автор выделяет из состава устойчивого словосочетания одно слово и использует его в тексте в прямом значении, сталкивая с целым оборотом, в который оно входит»* [2, 33].

У іншому уривку фейлетону це ж слово не входить до складу самого фразеологізму, на першій погляд, а вживається в супутньому фразеологізмі виразі: *«О, Ланжерон никому даром не дается и самая необходимость разгребания камней прежде “загребания жара” в прохладных водах Черного моря только еще раз доказывает справедливость этого априорного предположения...»* [7]. У цьому випадку використовується засіб комічного, який теж часто фейлетоністи використовують. Суть його полягає в тому, що в одній фразі наводяться два однокореневих слова, протилежні за значенням (*розгрібати — загрибати*). Одне з них вжито в прямому значенні, інше знаходиться у складі фразеологізму та використано в переносному сенсі. І є ще одне протиставлення, протиріччя в цій фразі: дуже комічним є те, що *«загребать жар»* будуть в прохолодних водах. Але хотілося б звернути увагу також на те,

що вираз *«разгребание камней»* також є видозміненим стійким виразом. Тут зруйнований склад виразу: збирати камені і розкидати каміння. Дотепно запропонований третій варіант: розгрібати.

Отже, як ми переконалися, комічний ефект у цьому фейлетоні, як і в багатьох інших створених за рахунок багаторазового використання одних і тих же слів у складі фразеологізмів в переносному і в своєму прямому значенні. Можна також зазначити тут на такий дієвий засіб комічного як повтор (повторення). Цікавим є те, що одне і те ж слово використовується в самих різних фразеологізмах. Такий прийом описувала у своїй статті Е. А. Земська. Вона пише: «Как прием создания комического эффекта используется также столкновение фразеологизмов, в состав которых входит одно и то же слово» [4, 251]. За її словами, зближення однакових слів, що входять в різні фразеологічні сполучення, далекі за змістом, створює гострий комічний ефект.

Як відомо, сутність комічного полягає в суперечності або відхилення від норми. Як зауважує А. О. Щербина, «головне джерело комічного — невідповідність суті та обманливої оболонки явища, суперечність між формою і змістом, між метою і засобами її досягнення, невідповідність дійсних якостей людини і того, ким вона прагне здаватися, на що претендує» [9, 29]. Ю. Борев писав, що сутність комічного — в протиріччі. «Комизм — результат контраста, розлада, противостояння: безобразного — прекрасному, ничтожного — возвышенному, нелепого — рассудительному...» [1, 82–83].

Комічними стають ситуації, доведені автором до абсурду, до безглуздя. Всі безглузде, ненормальне, абсурдне є дуже комічним. Читачеві гумористичного твору стає смішно, коли порушується звичайний, йому звичний порядок речей, коли відбувається, дуже сильне, граничне викривлення норми. І чим більше спотворення, тим смішніше стає. На цих принципах і ґрунтуються засоби комічного. Комічними стають фразеологізми, у яких змінений состав чи лексичне значення. Коли змінюється лексичне значення сталого виразу, воно набуває подвійний зміст, як і слово у каламбурі. І це теж є ненормальним.

Цікаво відзначити, що подвійний зміст набувають тільки відомі вирази. Одне зі значень, переносне значення, стійкого обороту найчастіше сприймається читачами в силу закріпленості за ним в мові певного значення. Щоб комічний прийом досяг свого результату,

необхідно щоб істинний текст був усім відомий, був на слуху. Зазвичай найбільш відомі фразеологізми, стійкі словосполучення, тому їх і використовують. Але Гермоніус в одному з фейлетонів руйнує склад вірша, який так само всім добре відомий, як і фразеологізми.

Журналіст використовує вірш Афанасія Фета «На заре ты ее не буди...». Рядки з вірша неодноразово повторюються протягом всього фейлетону і відносяться вони до Миської управи. Але при цьому слово «заря» замінюється словом «жара». Починається фейлетон фразою: «Ух, как жарко!..» і потім слідує:

*«На жаре ты ее не буди,
На жаре она сладко так спит...» [8].*

Тут же пояснюється, що мова йде про Миську управу. Фейлетон присвячений бездіяльності Миської управи у всіх найбільш нагальних питаннях, які виникають в місті. Далі по тексту Гермоніус перераховує всі накопичені проблеми і кожен раз вигукує:

*«На жаре ты ее не буди,
На жаре она сладко так спит...».*

Як ми вже відзначали, поширеним є прийом, коли відбувається руйнування структури фразеологізму. А в даному випадку заміна відбувається у відомому вірші. Вельми дотепно виходить і комічно звучить вірш після заміни слова «заря» на слово «жара». Так, мабуть, потрібно автору для створення найбільш ефективного впливу на читача.

Отже, каламбури, фразеологізми, повтори — це улюблені засоби комічного, які використовує Гермоніус. Часто в його фейлетонах відбувається несподіване руйнування фразеологічного словосполучення. Використовується зіткнення фразеологізмів, до складу яких входить одне і те ж слово і каламбурів теж з цим же словом. Одночасне використання каламбурів і фразеологізмів, де обігрується одне і те ж слово, дуже характерно для його фейлетонів. Зближення однакових слів, що входять в різні фразеологічні сполучення, далекі за змістом, створює гострий комічний ефект. Як відомо, сутність комічного полягає в суперечності або відхилення від норми. Комічними стають фразеологізми, у яких змінений состав чи лексичне значення. Коли змінюється лексичне значення сталого виразу, воно набуває подвійний зміст, як і слово у каламбурі. І це теж є ненормальним, а значить

комічним. Щоб комічний прийом досяг свого результату, необхідно щоб істинний текст був усім відомий, був на слуху. Зазвичай найбільш відомі фразеологізми, стійкі словосполучення, тому їх і використовують. Поширеним є прийом, коли відбувається руйнування структури фразеологізму. Але іноді Гермониус руйнує склад вірша, який так само всім добре відомий, як і фразеологізми. В даному випадку заміна відбувається у відомому вірші. Стилiстична мета каламбурiв, руйнування фразеологізмiв, віршiв та інших художнiх засобiв та приймiв в фейлетонах Гермониуса — створення комiчного чи iншого ефекту, зосередження уваги читача на певному пунктi тексту, на безглуздостi деяких ситуацiй. Вони допомагають вплинути на емоцiйно-психологiчний i моральний стан читача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Борев Ю. В.* Эстетика / Ю. Борев. — М. : Политиздат, 1988. — 496 с.
2. *Вакуров В. Н.* Основы стилистики фразеологических единиц / В. Н. Вакуров. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1983. — 175 с.
3. *Вакуров В. Н.* Речевые средства юмора и сатиры в советском фельетоне / В. Н. Вакуров. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. — 54 с.
4. *Земская Е. А.* Речевые приемы комического в советской литературе / Е. А. Земская // Исследования по языку советских писателей. — М. : Изд-во АН СССР, 1959. — С. 18–25.
5. *Финн* (Гермониус А. К.) За день / А. К. Гермониус // Одесский листок. — 1894. — № 4. — С. 3.
6. *Финн* (Гермониус А. К.) За день / А. К. Гермониус // Одесский листок. — 1894. — № 17. — С. 3.
7. *Финн* (Гермониус А. К.) О чем говорят / А. К. Гермониус // Одесский листок. — 1894. — № 126. — С. 3.
8. *Финн* (Гермониус А. К.) О чем говорят / А. К. Гермониус // Одесский листок. — 1894. — № 195. — С. 3.
9. *Щербина А. О.* Жанры сатиры і гумору / А. О. Щербина. — К. : Дніпро, 1977. — 136 с.

Одержана 1.06.2014